

спорт, пенальті – штрафний удар, пас – передача, офсайд – поза грою, ватерполо – водне поло, бек – захисник, акт – дія, акумулювання – нагромадження, парирувати – відбити, бодібилдинг – культуризм, атлет – спортсмен, тайм-аут – перерва, тент – намет, спринт – біг на короткі дистанції та інші. Запозичення корисні і виправдані тоді, коли їх не можна замінити словами рідної мови, а також ті, які мають лише неповні синоніми в даній мові і вносять у поняття, котре передають, особливий уточнюючий відтінок. Надмірна кількість запозичень веде до ускладнення сприйняття інформації та її змісту.

Отже, творення спортивних термінів автентичними засобами в українській мові відбувається відповідно до закономірностей та правил українського словотвору. Нове термінологічне значення пов'язане з основним лексичним значенням слова, на базі якого воно виникло. Спеціалізація (набуття спеціального спортивного значення) загальноживаних слів та їх метафоризація є продуктивним джерелом творення та збагачення української термінології з фізичної культури та спорту. Творення термінів афіксальним шляхом проходить відповідно до правил українського словотвору і залишається одним з найпродуктивніших шляхів збагачення спортивної термінології з власних національних джерел.

1. Горбач О. *Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських* // *Історія української мови: Хрестоматія.* – К.: Либідь, 1996. – С.206–225. 2. Німчук В.В. *Давньоруська спадщина в лексичній українській мові.* – К.: Наукова думка, 1992. – 412с. 3. Тараненко О. *Вузол історико-лінгвістичних та політично-ідеологічних проблем* // *Історія української мови: Хрестоматія.* – К.: Либідь, 1996. – С.255–261. 4. Михайленко Т.Д. *Интра- и экстралингвистические аспекты формирования и функционирования военной терминосистемы в национальных языках (на материале русского, немецкого и украинского языков): Дис...д-ра филол. наук: 10.02.19.* – Москва, 1996. – 409с. 5. Паночко М.М. *Украинская спортивная лексика: Дис... канд.филол. наук: 10.02.02.* – Москва, 1978. – 157с. 6. Кочерган М.П. *Вступ до мовознавства: Підручник.* – К.: Академія, 2000. – 368с.

Марта Мартинюк

Львівський державний інститут фізичної культури

ЗАПОЧАТКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПОРТОВОЇ ЛЕКСИКИ В ЧАСОПИСІ “ВІСТИ З ЗАПОРОЖА”

© Марта Мартинюк, 2002

У своїй статті М.Мартинюк досліджує започаткування української спортової лексики в галицькому часописі “Вісти з Запорожжя” (1912–1914). Автор подає цікаві спостереження над пошуком нових спортових лексем, способами їх творення, нормалізацією фахової мови спорту.

Marta Martynuk researches launching the Ukrainian sports terminology in the Halychyna almanac “Vysties z Zaporozhzhya”(“News from Zaporozhzhya”) the author gives her consideration concerning new lexemes of the professional language of sport.

Проблема започаткування української спортової лексики в львівських часописах ще не була об'єктом спеціального дослідження.

Процеси виформовування нової української спортової лексики, окрім внутрішньомовних суперечностей між різними структурними компонентами мови при їх взаємодії, ускладнювалися впливом суспільно-історичних і політичних чинників.

У популяризації всіх новітніх спортових течій неоціненне значення мали часописи, організовані “Соколом-Батьком”, передовсім – “Вісти з Запорожя. Часопис руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств” (далі – “ВзЗ”).

Щоб підтримати “сокільські гнізда”, які оказують слабеньке життя”, “всюди, де товариства жадали, приїздили поучники, щоби вчити вправ”. Серед тих, що їздили “яко поучники до здвигових вправ”, були П.Франко, Л.Огоновський, С.Гайдучок, С.Горук, І.Боберський. Також Тарас і Петро Франки помагали “провадити членів”, тобто – керувати членами “Сокола-Батька”.

“ВзЗ” містять статті П.Франка: “П.Г.Лінг і його руханка”, “Значіне руханки і рухових забав”. Він також “займався уложенем” перших українських ситківкових змагань, що відбулися 24 вересня 1912 року (“ВзЗ”, 30.09.1912. С.7).

Усі перелічені тут (і ще значно більше їх) – творці перших спортових лексем, які разом із руханкою та різноманітними видами спорту впроваджували їх у вжиток, “кували” їх у рухівнях, на “спортових городах” (стадіонах).

Це був саме той період, “коли мови поширюють сферу вживання від побутової й літературної та мають задовольнити найрізноманітніші вимоги новочасного суспільства”, це “ситуація, типова для всіх мов”. Українська мова “потребувала стандартизації (нормалізації) й – до певної міри штучного – заповнення прогалин.” [2, с.97]

Цікаво простежити, як відбувалися пошуки спортового терміна з часопису в часопис, часом і в одному й тому самому числі часопису. Одна з найперших спортових лексем, введених ув обіг серед піонерів галицького спорту і фізкультури – *руханка*. Так, із розділу “Руханкова секція” (“ВзЗ”, 30.04.1912) розуміємо, що руханка тут – фізкультура в сьогоднішньому розумінні слова.

П.Франко у статті “Лінг і його руханка” вживає це слово в сьогоднішньому розумінні – гімнастика. За Лінгом він поділяє гімнастику-руханку на *військову руханку*, *руханку медицину*, *руханку естетичну* (сьогодні – художня гімнастика). Вчителі руханки-гімнастики тут звуться *гімнастики*. Далі автор пояснює, що “розумна руханка – гімнастика”. Треба завважити, що й гімнастика Лінга включала в себе крім власне гімнастики й так звану військову гімнастику (володіння зброєю), “шерм на шпади, шаблі і багнети”. Це свідчить про те, що і в Європі в той час не завжди розрізняли поняття гімнастика, фізична культура і спорт.

Редакція стверджує, що “Вісти з Запорожя” – одинока *руханкова*, *пожежна* і *змагова* часопись. З цього видно, що для перекладу європейських *фізична культура*, *спорт* тут вживали, відповідно – *руханка*, *змаг*. Хоч у цьому ж числі часопису натрапляємо й на *спорт* і навіть *спорти* в значенні “види спорту” у словосполучах: міжнародні *спорти*, *декотрі спорти*: *лещети*, *саночки*, *самоїздки*, *совганка*, *прогулькарство*.

Така неусталеність була властива тоді й іншим спортовим лексемам. Наприклад, у різних числах часопису трапляється то *мандрівництво*, то *прогулькарство*, то *туризм* і навіть *волоцюжництво* на позначення одного й того самого поняття. Для позначення загальноєвропейського “біцикл” натрапляємо на *колесо*, *цигикало*, *вільнобіжка* (спортовий велосипед без гальм), *ровер*, причому тільки перша лексема творила похідний термін *наколесництво*. Так само тривають пошуки й інших спортових лексем. *Кид*, *мет*, *метаня каменем*, одночасно й пояснення в дужках, “що се не так *киданс*, як *штовханс*”, хоча галичанам не до вподоби цей останній термін і надалі в часописі вони його не вживають.

Автори дописів у часопис по-різному називали й “учителя фізкультури” чи то “тренера”: *поучник, показник до вправ* (особа), та й уже згадуваний *гiмнастик*.

Кулачний бiй, борба рукопаш, боксоване, дужане; бокс, штука кулакованя, – також синоніми, як і *лещета та снiжиця, лещетар та снiгар, влуча та цiль*.

Розповідаючи про досягнення летунського спорту в Європі, дописувачі вживають спочатку *лiтач* і лише згодом – *летун*. А іноді це спостерігається навіть ув одному реченні: *...пiднесло ся двох лiтачiв на однім лiтаку...дроти крил пукли, а лiтак разом з обома летунами спав на землю* (“ВзЗ”, Ч.58, С.7).

Звичайно, що автори спортових лексем мали за взірець загальноновживані новотвори, які й вживали: *перекусник* (той, що готує перекуску), *світлицець* (той, що робить світлини), *видець* (той, що спостерігає за видовищем, зокрема – спортовим).

Тому були поширені у вжитку спортові лексеми, також утворені суфіксальним способом: *добувач, визивач* (на означення рухливих ігор), *лещетар* (а спочатку – й *снiгар*), *дужець, змагун, руховик, руховичка, поучник, показник до вправ*.

Спостерігаємо поширення лексем, творених безафіксним способом, та й похідних від них, наслідуючи давні “біг, хід, рух”: *прорух, скок* (*вскок, зіскок, перескок, трискок*), *ляг, сід* (*присюд*), *кид, мет, двиг* (*тягарів*), *трим* (*прямий вгору*), *тяг* (*линвою*), *встряг* (*вбік*), *випряг* (*на щєблиці*), *вилаз, підгин, потих* (*жердею*). В цьому ж ряді можемо розглядати й такі лексеми, як *звис, підвис, навис* та *обмах*, які вказують на правочинність сьгоднішніх лексем *вис* та *мах*.

Уживається, звичайно, й префіксальний спiсiб творення (*лажене – вилажене, влажене*). Часом для одного й того самого поняття вживається як безафіксний, так і суфіксальний способи словотвору: *хiд-ходжене, кид-кидане, скок-скакане, мет-метане* тощо.

Дуже цікавими є новотвори від слова *рух*: *прорух, руховик, руховичка, рухівня, руханка*.

А творення словосполучень від багатьох наведених тут лексем свiдчить про розвиток, розбудову спортової сфери лексики: слово *скок* вживається із прикметниками *високий, мостовий, глибокий, жердковий*, а також із прислівниками *в даль, вгору, вздовж* та іменниками з *тичкою*. Так само, відповідно, й словосполуки зі словами *тяг, потих, двиг, кид, вилаз, мах* та інші утворюються за схемами: Ім.+Прикм. (*розумна руханка, трим прямий*), Ім. + Присл. (*встряг вбік, трим вгору*), Ім.+Ім. (*тяг линвою, перетягане линвою, стріляне до влучі, стріляне до цiли, потих жердею, двиг тягарів, кид каменем, кид кулею, мет каменем, мет копiєм, вилаз по жердцi, вилаз по сiтцi, вилаз по машiтi, вилаз по деревi, випруг на щєблицi*).

З наведених прикладів спостерігається також неусталеність правопису. В основному вживається так звана “желехівка” (*вєслованє, боксованє, боренє, дужанє, киданє, лажєнє, плаванє, перетяганє, ходженє, скаканє, стрiлянє, штовханє*), але починають вживати вже написання, ближче до того, яке вживав Б.Грінченко в його відомому словнику (*змаганя, метаня, стріляня*).

Отже, спостерігається не тільки пошук нових спортових лексем, а й нормалізація мови, подiбно, як і в Наддiпрянськiй Укрaїнi. Завдання мовознавцiв – відсiяти зерно від полови, адже у текстах того часу натрапляємо на загальнонацiональну в своїй основi лексику.

1. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. *Українське термінознавство*. – Львів: Світ, 1994. – С.7. 2. Шевельов Ю. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус*. – Сучасність, 1987. – С.5.